

Оксана Руда

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича
Національної академії наук України

Релігійні чинники у процесі формування національної ідентичності населення українсько-польсько-чехословацького пограниччя (1918—1939) (на прикладі українців Східної Галичини та Закарпаття)

Як свідчить історичний досвід людства, Церква завжди суттєво впливала на життя суспільства. Не маючи власної держави, свою національну ідентичність українці боронили, гуртуючись у різні релігійні конфесії. Із зростанням суспільного інтересу до історії Церкви загалом і до минулого окремих релігійних конфесій постала потреба дослідження впливу релігії на формування національної ідентичності.

Національна ідентичність — це сукупність ідей, поглядів та уявлень щодо інтересів своєї нації, засобів і шляхів забезпечення цих інтересів, на основі якої формується почуття приналежності й відданості людей певній нації¹. Дослідження цієї проблеми має важливе значення для висвітлення цілісної картини суспільно-політичного та культурно-національного життя.

Метою статті є простежити вплив Греко-католицької церкви (далі — ГКЦ) на формування національної ідентичності українців Східної Галичини та Закарпаття міжвоєнного періоду крізь призму національно-культурного та освітнього виховання.

¹ В. Волобуєв: *Ідентичність національна*. В: *Малий етнополітичний словник*. Ред. О.В. Антонюк, В.І. Волобуєв, М.Ф. Головатий. Київ 2005, с. 142—143.

Політика Польщі та Першої Чехословацької Республіки щодо українців

По закінченні Першої світової війни Друга Річ Посполита та Перша Чехословацька Республіка (далі — ЧСР), внаслідок дипломатичних, частково ще й військових дій, сформувалися як поліетнічні держави. Так, на початку 30-х років ХХ ст. до національних меншин у Польщі та ЧСР належало понад 30% населення². Під юрисдикцію цих держав українські землі — Східна Галичина та Закарпаття — потрапили всупереч волі місцевого населення за дипломатичної підтримки країн Антанти. Закарпаття увійшло до складу ЧСР на правах автономного утворення під офіційною назвою «Підкарпатська Русь», однак автономії на практиці не існувало³.

Польща та ЧСР провадили дещо відмінну політику щодо населення Східної Галичини та Закарпаття. Польська держава активно розгорнула політику колонізації, внаслідок якої найбільшого утиску, поряд із Церквою, зазнала культурно-освітня сфера. Через систему освіти влада намагалася реалізувати політику національної асиміляції (проголошену ендеками) чи державної асиміляції (підтримувану режимом «санації»). Хоча Конституції 1921 і 1935 рр. гарантували громадянам право збереження їхньої національності, розвиток мови та національних особливостей, а також декларували право меншин на створення й утримання освітніх закладів і вільне використання у них рідної мови, однак жодна з них не містила норм, які б гарантували меншинам право на середню та вищу освіту рідною мовою та державне фінансування непольських навчальних закладів. Загалом, вони лише повторили за міжнародними договорами загальні формулювання щодо мовних прав польських громадян інших національностей⁴. Ігноруючи взяті на себе міжнародні зобов'язання та внутрішні постанови, які гарантували вільний розвиток освіти, культури та релігійного життя національних меншин, польська влада зосередилася на розбудові мережі польського шкільництва за рахунок освітніх закладів непольського населення краю⁵. У відсотковому відношенні кількість українських початкових шкіл у Львівському шкільному окрузі зменшилася з 51,7% у 1921—1922 рр. до 6,9% у 1937—1938 рр. від загальної кількості народних шкіл. У 1937—1938 рр. залишилося 5 україн-

² J. OGONOWSKI: *Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918—1939*. Warszawa 2000, s. 251—255.

³ І.Я. Терлюк, П.М. Лепісевич, С.В. Кольбенко: *Західні українські землі в період міжвоєнної окупації: короткий нарис історії держави і права*. Львів 2007, с. 34—35, 60.

⁴ Е. WOŹNIAK: *Polityka językowa państwa polskiego w okresie międzywojennym*. „Socjolingwistyka” 2015, t. 29, s. 17—18.

⁵ М. Семчишин: *Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу*. Київ 1993, с. 487—488.

ських державних гімназій і 2 утравкістичні гімназії⁶. Польща також провадила активну політику колонізації православних і греко-католицьких вірян, застосовуючи не лише адміністративний тиск, а й силові методи боротьби⁷.

Якщо Польща прагнула асимілювати та колонізувати національні меншини, то законодавство ЧСР, навпаки, забороняло асиміляцію, держава зобов'язувалася сприяти розвитку національних і релігійних меншин, зокрема, в культурно-освітній сфері⁸. Конституція ЧСР закріплювала право на освіту всіх громадян, гарантувала національним меншинам навчання в школах рідною мовою. Закони гарантували право вільного користування мовами меншин як в усній, так і в письмовій формах, і вимагали застосовувати мову меншини, якщо частка громадян, що її представляли в даному регіоні, сягала 20% межі. Завдяки цьому на території сучасного Закарпаття українська мова використовувалася в офіційних сферах, в тому числі у шкільництві. Загалом, у Підкарпатській Русі функціонувало три мови: українська, російська (нею користувалися місцеві москвофіли) і так звана русинська, яка зводилася до спроби надати літературної форми закарпатським діалектам української⁹. Попри те, що починаючи з 30-х років ХХ ст. державна освітня політика була спрямована на утвердження та розвиток панівної чеської нації, українське шкільництво продовжувало розвиватися¹⁰. Так, у 1936/37 н. р. з 973 початкових шкіл Підкарпатської Русі 463 були з українською мовою навчання, 365 — з чеською, 117 — з угорською, 24 — з німецькою. З 11 гімназій краю 4 були українськими, також існували 4 учительські семінарії¹¹.

⁶ М. SYRNYK: *Ukraińcy w Polsce 1918—1939. Oświata i szkolnictwo*. Wrocław 1996, s. 55, 64.

⁷ І. Власовський: *Нарис історії Української Православної Церкви*. Т. 4, ч. 2. Київ 1998, с. 169; М. SYRNYK: *Ukraińcy w Polsce 1918—1939...*, s. 55; U. WRÓBLEWSKA: *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP*. „Nauka” 2011, nr 2, s. 109—124.

⁸ І.Я. Терлюк, П.М. Лепісевич, С.В. Кольбенко: *Західні українські землі...*, s. 69.

⁹ А. БЕРЕГСАЄ: *Державний статус української/русинської (руської) мови на Закарпатті у ХХ столітті*. В: „TeKa Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych” [OL PAN] 2012, t. 7. 2012, с. 30; С. Черничко, Ч. Фединець: *Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року): Монографія*. Ужгород 2014, с. 75—77; Ю. Шевельов: *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус*. Пер. О. Соловей. Київ 1987, с. 243; Л.О. Белей: *Мовна ситуація на Закарпатті у міжвоєнний період*. В: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5—6 травня 1992 року)*. Ред. Б.К. Галас, В.С. Гадорець, В.Є. Задорожний. Ужгород 1993, с. 58.

¹⁰ О. Кравчук: *Національна політика Чехословаччини на Закарпатті в оцінках Томаша Масарика*. «Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць» 2009, № 28, с. 68; Ю.В. Делібалтова: *Школи на Підкарпатській Русі в 1919—1929 роках*. «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія» 2014, № 1 (32), с. 28.

¹¹ *Dokumenty o Podkarpacké Rusi*. Uspoř. J. Hořec. Praha 1997, с. 36—38. (Podkarpacká Rus: Edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů; sv. 17).

Вплив релігії на формування національної ідентичності українців

У 20—30-х роках ХХ ст. релігійний чинник все ще залишався однією з визначальних складових формування національної ідентичності українців як Закарпаття, так і Східної Галичини. З одного боку, він сприяв формуванню цієї ідентичності, з іншого — гальмував через її невизначеність і взаємопоборювання. Це яскраво видно на прикладі українців Закарпаття. Розділені на греко-католиків (54,8%) і православних (понад 10%), українці не мали сталих ідентичностей ні в греко-католицизмі (тут існували угорська, українська, російська та русинська ідентичності), ані в православ'ї (українська, російська та русинська ідентичності). Протистояння між цими двома конфесіями ускладнювало процес об'єднання українців в одну націю. Однак завдяки етнокультурній політиці ЧСР, яка сприяла утвердженню етнічної і релігійної ідентичності національних меншин краю, поживленню діяльності освітніх установ і релігійних організацій, процес національного самовизначення закарпатських українців набув в окреслений період очевидної динаміки. На становлення української ідентичності була спрямована діяльність громадських і політичних народовецьких організацій, а також частини духовенства ГКЦ¹².

Однак, як зазначає О. Турій, роль ГКЦ у формуванні української національної ідентичності та розвитку українського національного руху не впливала з внутрішньої сутності самої Церкви як духовної інституції чи з характеру церковної унії, і тим більше, не була наслідком її власного осмисленого й цілеспрямованого бажання таку роль відігравати. Належність до греко-католицизму в окремі історичні періоди й за певних обставин була лише одним із чинників, які визначали національну тотожність українця. Оскільки не всі українці були і є греко-католиками, так само як не всі греко-католики вважали і вважають себе українцями. ГКЦ вдалося відіграти важливу роль у формуванні української національної ідентичності, насамперед, завдяки збереженню східного обряду Церкви, що дало змогу віруючим дистанціюватися від римо-католиків — поляків у Східній Галичині та угорців на Закарпатті, чи від православних росіян. Отже, ГКЦ виступала як чинник національної ідентифікації. Також варто нагадати, що в українській спільноті і Східної Галичини, і Закарпаття у ХІХ — на початку ХХ ст., окрім духовенства, не було іншої суспільної сили, яка могла б сформувати програму національно-політичного розвитку й очолити цей рух. Таку роль у «національному пробудженні» так званих недержавних народів здебільшого вико-

¹² *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Ред. Ю. Левенець. Київ 2008, с. 283—284.

нувала духовна еліта. Найсприятливіші умови для перетворення ГКЦ на національну Церкву склалися в Східній Галичині, де ще з кінця XIX ст., завдяки підтримці з боку австрійського уряду, греко-католицьке духовенство почало перетворюватися в національно свідому еліту галицьких українців. І хоча у міжвоєнні роки у Східній Галичині ГКЦ уже втратила свою функцію головного індикатора національної ідентичності, вона залишалася важливим консолідаційним чинником і духовною опорою у змаганнях за українську державність¹³. На Закарпатті умови для перетворення ГКЦ у національну Церкву були менш сприятливими, оскільки тут через сильний тиск з боку угорської влади, а також інші чинники, український національний рух у XIX ст. сформувався у вигляді так званого москвофільства, яке отримало підтримку уніатського духовенства. Саме це і загальмувало перетворення ГКЦ Закарпаття у стрижневий чинник організації національного життя краю¹⁴.

Просвітницька діяльність греко-католицького духовенства на Закарпатті

Найвпливовішою серед релігійних конфесій Закарпаття була ГКЦ (54,8% вірян), яка до створення ЧСР перебувала на проугорських позиціях. Внаслідок слабкої соціально-економічної розвиненості українців Закарпаття, ГКЦ управляла не лише релігійним, а й культурно-політичним життям краю. Мукачівській і Пряшівській єпархії були підпорядковані більшість початкових і середніх шкіл, видавництв. Керівну роль Церкви у культурно-політичному житті українців краю угорська влада на початку XX ст. активно використовувала для денаціоналізації українського населення. Процес мадяризації українців відбувався у двох напрямках: мовному (мадяризації підпала частина інтелігенції, натомість місцеві українці, які мали доступ лише до початкової освіти та не засвоїли угорської мови, зберегли своє національне обличчя) та ідеологічному (уряд за посередництвом Церкви поширював ідеологію політичного русинізму, суть якої полягала в тому, що закарпатські русини є окремим народом, відмінним від українців Галичини та Буковини, який упродовж віків природно асимілювався під впливом більш розвиненої угорської культури). З огляду на це ГКЦ поступово втрачала свій національний характер

¹³ О. Турій: *Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині*. «Людина і світ: Щомісячний науково-популярний релігієзнавчий журнал» 2001, № 10, с. 22—26.

¹⁴ В. Бубенщиков, П. Кралюк: *Греко-католицька церква в етнічному розвитку українського та білоруського народів. Монографія*. Львів 2004, с. 151—154.

та авторитет. Ситуація дещо змінилася зі створенням ЧСР. У 20—30-х роках ГКЦ пройшла складний шлях від проугорської політичної орієнтації до прохехословацької і часткового переходу на проукраїнську етнонаціональну та політичну платформу. Український національний рух, що наростав, становив альтернативу мадяризації та словакізації греко-католицького середовища¹⁵.

ГКЦ як у 1918—1939 рр., так і в повоєнні роки, залишалася вагомим чинником суспільно-політичного та національного життя Закарпаття, зокрема, у 1944 р. діяло 257 парафій, 6 монастирів, 2 учительські семінарії, десятки шкіл, соціально-культурних закладів тощо. Однак серед представників ієрархії ГКЦ, як і серед церковнослужителів інших конфесій, не було єдності щодо національної ідеології та приналежності закарпатського населення. Частина церковних діячів пропагувала русинську національну ідеологію, інша — вважала себе частиною українського народу¹⁶. Так, серед низового греко-католицького духовенства було чимало прихильників українського (народовецького) напрямку, натомість офіційно Мукачівська та Пряшівська єпархії відстоювали позиції «русинства» як окремого карпаторуського народу. Православна церква також підтримувала руськість місцевого населення, але вже як частини російського народу¹⁷.

Із наростанням тиску державної влади та православ'я, а також за умов відсутності свідомої світської інтелігенції на Закарпатті, саме ГКЦ стала на захист української національної культури¹⁸. Розвитку українського руху на східних теренах краю сприяв єпископ Крижевецький Діонісій Наряді, якого 24 серпня 1922 р. Ватикан призначив адміністратором Пряшівської єпархії. Єпископ зосередив свою діяльність на відновленні національного характеру ГКЦ. У своїх національних поглядах єпископ Д. Наряді був близький до поглядів львівського архієпископа Андрея Шептицького, який намагався через посередництво ГКЦ перетворити Закарпаття на осередок загальноукраїнського національного руху. Саме тому приїзд Д. Нарядія викликав масові протести не лише серед православних москвофілів, а й серед змадяризованого вищого духовенства, яке надалі залишалося на позиціях політичного русинізму, що перешкоджав закарпатським русинам у намаганнях прийняти українську мовну орієнтацію¹⁹.

¹⁵ І. Ванат: *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини 1918—1948*. Пряшів 1979, с. 175.

¹⁶ В. Задорожний: *Освіта і шкільництво. В: Закарпаття 1919—2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання*. Ред. М. Вегеш, Ч. Фединець. Ужгород 2010, с. 128—129.

¹⁷ *Закарпаття в етнополітичному вимірі...*, с. 272—273.

¹⁸ М. Палінчак: *Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 — середині 30-х років ХХ століття*. Ужгород 1996, с. 62, 40.

¹⁹ І. Ванат: *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини 1918—1948...*, с. 180.

Важливу роль у відродженні ГКЦ на Закарпатті у міжвоєнні роки відіграв орден василіан, який зосередився на збереженні національного характеру Церкви і боротьбі з православ'ям як невід'ємною складовою москвофільства та політичного русинізму. За сприяння єпископа Д. Наряді та празького папського нунція монашкам цього ордену було дозволено виховну діяльність серед української молоді, а також на Пряшівщині було працевлаштовано 34 галицьких священників і учителів, які провадили активну проукраїнську національно-культурну діяльність²⁰.

Попри певні розбіжності щодо національної ідеології та приналежності закарпатських українців, представники ГКЦ на Закарпатті активно займалися просвітницькою діяльністю. Зокрема, окремі свідомі греко-католицькі священники сприяли розвитку української національної культури та шкільництва, протестували проти витіснення зі шкіл української мови навчання, вимагали використання україномовних підручників. Також вони провадили активну культурно-просвітницьку діяльність серед населення краю через товариства «Просвіта» (у керівництві були священнослужителі О. Стойка, О. Хіра, А. Волошин), «Шкільна матка русинів Чехословацької Республіки», «Учительська громада», «Педагогічне товариство Підкарпатської Русі» (членами цих товариств були А. Волошин, Є. Сабов, В. Желтвай, К. Феделеш, В. Гаджега, В. Лара), Общество «Школьная помощь» (К. Грабар, о. Капишинський), «Русское культурно-просветительное общество имени Александра Духновича» (П. Гебей, Т. Шуба, С. Фенцик, І. Ханат, Є. Сабов), «Товариство церковних учителів» (В. Желтвай, І. Дунду) та ін.²¹

Участь духовенства у діяльності товариств, зокрема «Просвіти», яке в 30-х роках утримувало 219 читалень, 135 театральних гуртків, 44 спортивні гуртки, активно провадила видавничу діяльність тощо, викликала в українців-русинів додаткову довіру до цих організацій, а численні культурно-освітні заходи сприяли формуванню і закріпленню їх етнокультурної ідентифікації²².

Активність релігійних діячів на просвітницькій ниві проявлялася у кількох напрямках: вони проводили уроки у школах, читали лекції в гімназіях і семінаріях; організовували курси з підвищення педагогічної кваліфікації; видавали підручники і публікували статті освітньо-виховного й науково-методичного спрямування; організовували різноманітні культурні заходи (святкові вечори, театральні й музичні вистави, академії та виставки, співбесіди для молоді тощо); створювали й поповнювали бібліотечні фонди

²⁰ Г.М. Шикітка: *Особливості становлення освітянського руху на Підкарпатській Русі*. «Науковий журнал „ScienceRise”. Педагогічна освіта» 2015, nr 10/5 (15), с. 37; І. Ванат: *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини 1918—1948 ...*, с. 181—182.

²¹ Г. Шикітка: *Роль релігійних діячів у роботі педагогічних товариств Закарпаття*, <http://www.zakarpattia.com/?p=1575>, 5.01.2016.

²² *Закарпаття в етнополітичному вимірі...*, с. 304—305.

у читальнях, школах, клубах; активно займалися меценатством (надавали фінансово-матеріальну допомогу сиротинцям і навчальним закладам тощо)²³.

Однак просвітницькій діяльності греко-католицького духовенства на Закарпатті перешкоджали кілька чинників. По-перше, представники духовенства були втягнуті в мовні та політичні конфлікти. Так, частина духовенства, як і чехословацька влада, перебувала на позиціях політичного русинізму; інша частина належала до українофільського табору, що спричинило взаємні звинувачення та критику, а також розкол суспільства. По-друге, після смерті 1922 р. папи Бенедикта XV змінилося ставлення до українського національного руху у Ватикані. Папу Бенедикта XV замінив колишній варшавський нунцій — кардинал Ратті, який неприхильно ставився як до Андрея Шептицького, так і до поширення впливу українського греко-католицизму загалом. З огляду на це 1926 р. Ватикан призначив ужгородського священника — василіана Петра Гойдича горпазьким титулярним єпископом *in partibus infidelium*, а 1927 р. доручив йому управління Пряшівською єпархією. Серед основних завдань нового уніатського єпископа були консолідація єпархії (був пов'язаний з москвофільством і послуговувався виключно російською мовою, заперечуючи українство²⁴), а також зміна національно-політичної орієнтації, що передбачала відхід уніатського духовенства від української політики і перехід на позиції русинізму, підтримуваного чехословацькою владою. Підтримка єпископом, за згодою Ватикану, політичного русинізму, насамперед, позначилася на культурній політиці ГКЦ, а в 30-х роках — на політичних програмах деяких партій, що гальмували розвиток національної свідомості та культури українців Закарпаття та Східної Словаччини²⁵. Попри ці зміни, своєю просвітницькою роботою діячі ГКЦ, спільно з галицькою та наддніпрянською еміграцією, проукраїнськими громадськими організаціями та партіями, зробили вагомий внесок у становлення української ідентичності населення Закарпаття та його етнополітичної свідомості, розвиток української освіти, формування національної інтелігенції²⁶.

²³ Г. Шикітка: *Роль релігійних діячів у роботі педагогічних товариств Закарпаття...*

²⁴ Ю. Данилець: *Православна церква на Закарпатті у першій половині XX століття*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Ужгород 2007, с. 12.

²⁵ І. Ванат: *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини 1918—1948...*, с. 185—189.

²⁶ *Закарпаття в етнополітичному вимірі...*, с. 304—305.

Освітньо-виховна діяльність ГКЦ у Східній Галичині

Національне життя галичан також перебувало під вагомим впливом різноманітних релігійних конфесій, які відіграли важливу роль у процесах національного усвідомлення та збереження їх ідентичності. Релігійні конфесії Східної Галичини, як і Закарпаття, не обмежуючись релігійною діяльністю, перебрали на себе низку суспільних функцій. Однією з них була просвітницька діяльність ГКЦ, яка відіграла важливу роль у збереженні національної ідентичності українців краю²⁷. ГКЦ була найвпливовішою серед релігійних конфесій і мала розгалужену парафіяльну мережу. Так, у 1933 р. у Львівському архієпископстві діяло 789 парафій, у Станіславському — 435, в Перемиському — 759, тоді як Львівська архидієцезія Римо-католицької церкви налічувала лише 383 парафії²⁸.

У міжвоєнні роки в середовищі греко-католицького духовенства точилася полеміка щодо участі Церкви у просвітницькому русі. Одні з них, до яких належали єпископи Г. Хомишин і Й. Коциловський, вважали безпосереднім завданням ГКЦ створення нових, підпорядкованих греко-католицькій ієрархії просвітницьких і господарських організацій, покликаних служити зняряддям Церкви у боротьбі з атеїзмом, сектантством, комунізмом тощо. Вони докладали зусиль, аби відокремити Церкву від діяльності українських просвітницьких товариств і тим самим уникнути впливу ліворадикальних сил. Інші, до яких належав митрополит Андрей Шептицький і переважна більшість греко-католицького духовенства, вважали, що зміцнення авторитету Церкви вимагає участі у боротьбі з ворожими Церкві впливами на такі товариства, як «Просвіта», «Рідна школа», «Союз українок» та ін. Як зазначає В. Перевезій, прихильники цієї позиції були переконані, що лише в об'єднаному українському суспільстві, у громадському житті якого активну участь бере греко-католицьке духовенство, впливаючи на піднесення культурного рівня громадян, на виховання дітей і молоді, забезпечуючи собі провід в ідеологічній системі суспільства, Церква може стати загальнонаціональною установою, здатною протистояти будь-яким деструктивним силам²⁹.

ГКЦ надавала великого значення інтеграції духовної та світської освіти, вихованню молоді на християнських цінностях і традиціях, а також на

²⁷ В.О. ПЕРЕВЕЗІЙ: *Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква між двома світовими війнами*. Київ 2004, с. 10—184.

²⁸ E. WYCZAŃSKI: *Cerkiew greckokatolicka. W: Historia Kościoła w Polsce. T. 2: (1764—1945), cz. 2 (1918—1945)*. Red. B. KUMOR, Z. OVERTYŃSKI. Warszawa—Poznań 1979, s. 78.

²⁹ В. ПЕРЕВЕЗІЙ: *Просвітницька діяльність Української греко-католицької церкви в 20—30-х роках ХХ століття*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ 1998, с. 11—12.

національно-патріотичних засадах. Митрополит Андрей Шептицький неодноразово наголошував на тому, що від виховання та освіти молодого покоління залежатиме доля народу. У посланні до української молоді він зазначав, що «після християнської праведности та Божої благодаті знання є найбільшою силою, якою людина може розпоряджати»³⁰. Він закликав греко-католицьке духовенство всіляко підтримувати галицькі освітні осередки. Вагому підтримку українській освіті в Східній Галичині надавали Товариство катехитів (1921), очолюване о. Є. Громницьким³¹, Товариство прихильників освіти, Український католицький академічний сеньйорат, створений 1931 р. при товаристві «Обнова» у Львові, Християнський інтернат для української учнівської молоді віком від 14 до 22 років, відкритий 1937 р. у Львові для опіки над українськими студентами всіх вищих навчальних закладів. Однією з форм такої підтримки було надання стипендій малозабезпеченим студентам. Марійські студентські дружини збирали серед населення кошти на добродійність.

Щоб протистояти спробі польської влади шляхом фальсифікації плебісциту, передбаченого законом 1924 р., скасувати українське шкільництво в Східній Галичині, греко-католицьке духовенство проводило серед парафіян роз'яснювальну роботу, апелюючи до їхньої національної свідомості. Своєю проукраїнською діяльністю греко-католицькі священники нерідко наражалися на критику з боку як польської влади, так і римо-католицького духовенства³².

Конкордат між Польщею і Ватиканом 1925 р. надав ГКЦ більші можливості впливу на школярів. Зокрема, його ст. 13 передбачала запровадження обов'язкового навчання релігії у всіх школах, окрім вищих³³. Митрополит Андрей Шептицький вважав, що це вбереже молодь від переходу на латинський обряд і допоможе виховувати її у національному дусі. У зверненні до духовенства він наголошував, що обов'язком кожного священника є навчання катехизації як у школах, так і при Церквах для тих, хто вже закінчив школу або й взагалі її не відвідував, оскільки ця наука є дуже важливою для укра-

³⁰ *Послання митр. Андрея Шептицького до Української Молоді. 1939 р., грудень, Львів. Док. № 25. В: Церква і суспільне питання. Т. 2. Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність.* Ред. А. Кравчук. Львів 1998, с. 376.

³¹ С.І. Гнот: *Добродійна діяльність Греко-католицької церкви у 1921—1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії):* дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів 2003, с. 79.

³² Т. ŚLIWA: *Kościół grekokatolicki w Polsce w latach 1918—1939.* W: *Kościół w II Rzeczypospolitej.* Red. Z. ZIELIŃSKI, S. WILK. Lublin 1980, s. 162; С.І. Гнот: *Добродійна діяльність Греко-католицької церкви у 1921—1939 рр. ...*, с. 81.

³³ *Конкордат між Св. Престолом а Річюпосполитою Польською.* «Львівсько-архієпархіяльні відомости», ч. 3, 15.07.1925, s. 37—38; W. MYŚLEK: *Kościół Katolicki w Polsce w latach 1918—1939. Zarys historyczny.* Warszawa 1966, s. 30.

їнського народу³⁴. Відповідні підручники для навчання релігії видавав кооператив «Священича поміч», а жіноче Марійське товариство у Львові започаткувало видання дитячої бібліотечки для молодшого шкільного віку «Наш приятель». Водночас митрополичий ординаріат доручив духовенству створити при початкових школах дитячі парафіяльні бібліотеки та укомплектувати їх відповідною літературою³⁵.

Однак проголошені конкордатом принципи релігійної освіти рідною мовою нерідко порушувалися. Так, навчати школярів катехизації у гімназіях, які здебільшого були польськими, українське греко-католицьке духовенство мало змогу за умови, що там навчається не менше 20% українців. У 30-х роках, коли українська молодь через нестачу україномовних гімназій вступала до польськомовних середніх навчальних закладів, директори цих навчальних закладів, побоюючись перевищення цих 20%, приймали до гімназій лише тих учнів греко-католицького віросповідання, батьки яких підписували декларацію, що їхні діти будуть відвідувати заняття з релігії римо-католицького обряду. Це призвело до латинізації частини греко-католицької молоді, а в подальшому — до її полонізації³⁶.

Греко-католицьке духовенство тісно співпрацювало з Українським педагогічним товариством (1926 р. перейменоване на товариство «Рідна школа»), яке відіграло важливу роль в організації української національної системи освіти. Саме у розвитку розгалуженої мережі приватного шкільництва українці вбачали можливість протистояти дискримінації в освітній сфері. Із 69 голів повітових гуртків товариства 24 були священиками³⁷. ГКЦ підтримувала «Рідну школу» як грошима, так і матеріалами для будівництва шкіл, організовуючи збори добровільних пожертвувань на розвиток світської освіти. Часто духовенство виступало організатором просвітницьких акцій і засновником місцевих організацій «Просвіти» і «Рідної школи»³⁸. Негативні наслідки для діяльності українських культурно-освітніх товариств, у тому числі «Рідної школи», мала низка виданих єпископом Г. Хомишиним у 1932—1937 рр. розпоряджень про заборону священикам Станіславської єпархії брати участь

³⁴ А. Шептицький: *Послання до духовенства*. «Львівсько-архієпархіяльні відомости», ч. 2, 15.07.1926, с. 14.

³⁵ С.І. Гнот: *Доброчинна діяльність Греко-католицької церкви у 1921—1939 рр. ...*, с. 82.

³⁶ В. ВЕРИГА: *Там, де Дністер круто в'ється. Історичний нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі учительської семінарії та гімназії в Заліщиках, 1899—1939*. Торонто 1974, с. 120—121.

³⁷ Г. Білавич, Б. Савчук: *Товариство «Рідна Школа» (1881—1939 рр.)*. Івано-Франківськ 1999, с. 51.

³⁸ M. Mróz: *Katolicyzm na pograniczu. Kościół Katolicki wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej w Polsce w latach 1918—1925*. Toruń 2003, s. 100.

у діяльності світських товариств. Ця заборона позбавила товариства матеріальної підтримки з боку духовенства³⁹.

Співпрацю ГКЦ зі шкільництвом поставила під загрозу вимога деяких суспільно-політичних кіл Східної Галичини повністю секуляризувати систему освіти. Представники Церкви наголошували, що відсторонення духовенства від впливу на молодь може призвести до бездуховності й аморальності молодого покоління⁴⁰. Про це писав митрополит Андрей Шептицький у низці своїх праць і пастирських послань. У посланні «Християнська школа для української молоді» митрополит наголошував на важливості збереження у школах навчання катехизму, оскільки інакше «діти кінчать школу без знання своєї релігії й без достаточного прив'язання до своєї св. віри і свого св. обряду», що може в майбутньому призвести до того, що вони «стануть покидати свою Церкву й обряд батьків»⁴¹. Подібні висловлювання містилися й у праці «Наука катехизму», яка була покликана навчити катехитів так викладати свій предмет, щоб заохотити до нього молодь⁴². Концепцію «української християнської школи», в якій би навчання відбувалося виключно українською мовою, а вчителі були українцями греко-католицького віросповідання, митрополит намагався втілити у заснованій ним так званій гімназії Малої семінарії у Львові з філіалом в Рогатині. По закінченні гімназії молодь могла продовжувати навчання у закордонних вищих навчальних закладах, вступати у духовні семінарії або в державні гімназії⁴³.

Не обмежившись духовною і матеріальною підтримкою учнів українських шкіл і студентства, ГКЦ створила чимало власних навчальних закладів різних типів (гімназій, ремісничих шкіл, притулків) для навчання й виховання української молоді. Високими показниками у системі української освіти Східної Галичини відзначалися гімназії, інститути, ліцеї, фахові школи, створені сестрами василіанками у Львові, Станіславові, Яворові, Перемишлі. У школах із переважно гуманітарним нахилом навчалися дівчата, що мало велике значення для української жіночої освіти, оскільки державних українських жіночих шкіл у Східній Галичині взагалі не було. Гімназії існували не лише при жіночих монастирях, об'єднання отців василіан також створювало свої гім-

³⁹ Г. Білавич, Б. Савчук: *Товариство «Рідна Школа» (1881—1939 рр.) ...*, s. 51.

⁴⁰ С.І. Гнот: *Доброчинна діяльність Греко-католицької церкви у 1921—1939 рр. ...*, с. 88—89.

⁴¹ А. Шептицький: *Християнська школа для української молоді*. «Львівські архієпархіальні відомости», ч. 4—5, квітень—травень 1938, с. 14.

⁴² А. Шептицький: *Наука катехизму*. «Львівські архієпархіальні відомости», ч. 8, 15.08.1938, с. 172—173.

⁴³ Ю. Дзерович: *Опіка Митрополита Андрея Шептицького над українським шкільництвом*. «Рідна школа», ч. 13—14, 15.07.1939, с. 205—206.

назійні класи⁴⁴. Монастирі сестер василіанок та отців василіан тісно співпрацювали з «Рідною школою» у розвитку українського шкільництва. Чернецтво створювало приватні семінарії, які відіграли важливу роль у підготовці кваліфікованих учительських кадрів. Саме греко-католицькі монаші чини були однією з найактивніших частин українського суспільства Східної Галичини на ниві національного просвітництва⁴⁵.

ГКЦ опікувалася також вищими навчальними закладами. Так, за фінансової підтримки митрополита Андрея Шептицького діяли Український таємний університет у Львові (1921—1926), Висока політехнічна школа (1922—1925), також він виступив ініціатором заснування греко-католицької Теологічної академії у Львові (1928—1944). Опіці над українською студентською молоддю духовенство приділяло багато уваги, прагнучи запобігти її латинізації, що, своєю чергою, означало збереження найбільш діяльної та освіченої частини молодого покоління для української нації. Задля надання духовної опіки українському студентству у 1932 р. було створено академічне душпастирство⁴⁶. Найпродуктивнішою формою виховання молоді в релігійному та національному дусі були молодіжні релігійні товариства (Марійське товариство молоді, «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Орли»). У такий спосіб духовенство дбало про національне, розумове, фізичне виховання молодого покоління. Морально-релігійний вишкіл передбачав формування світогляду та утвердження національних переконань. Опікуючись молодіжними спортивними організаціями, навчальними закладами, греко-католицьке духовенство спільно зі світською інтелігенцією виховували громадян, вірних своїй етнічній приналежності, оберігали українську молодь від полонізаційного впливу держави⁴⁷.

Висновки

Отже, у міжвоєнні роки Церква залишалася одним із визначальних чинників суспільно-політичного та культурного життя українців. Важливу роль у формуванні національної ідентичності українців Східної Галичини та

⁴⁴ І.В. Пилипів: *Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918—1939 рр.): монографія*. Тернопіль 2011, с. 239.

⁴⁵ Ю. Дзерович: *Опіка Митрополита Андрея Шептицького над українським шкільництвом ...*, с. 206—207; Е. Wyszawski: *Cerkiew greckokatolicka...*, с. 80.

⁴⁶ В. Перевезій: *Просвітницька діяльність Української греко-католицької церкви в 20—30-х роках ХХ століття...*, с. 13.

⁴⁷ С.І. Гнот: *Доброчинна діяльність Греко-католицької церкви у 1921—1939 рр. ...*, с. 106—113.

Закарпаття продовжувала відігравати ГКЦ. Церква посіла провідне місце в культурно-національному розвитку українців та залишалася важливим консолідаційним чинником і духовною опорою у змаганнях за українську державність. Греко-католицьке духовенство, більшою мірою в Східній Галичині, меншою — на Закарпатті, й надалі було тією рушійною силою, яка спрямовувала національно-політичне життя українців. З одного боку, Церква підтримувала просвітницьку діяльність світських товариств, а з іншого, — розвинула власну активну культурно-освітню, виховну, наукову, добродійну діяльність, основним завданням якої було виховання українців у релігійному та національному дусі.

Бібліографія

- Dokumenty o Podkarpatské Rusi*. Uspoř. J. HOŘEC. Praha 1997. (Podkarpatská Rus: Edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů; sv. 17).
- MRÓZ M.: *Katolicyzm na pograniczu. Kościół Katolicki wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej w Polsce w latach 1918—1925*. Toruń 2003.
- MYSŁEK W.: *Kościół Katolicki w Polsce w latach 1918—1939. Zarys historyczny*. Warszawa 1966.
- OGONOWSKI J.: *Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918—1939*. Warszawa 2000.
- SYRNYK M.: *Ukraińcy w Polsce 1918—1939: Oświata i szkolnictwo*. Wrocław 1996.
- ŚLIWA T.: *Kościół greckokatolicki w Polsce w latach 1918—1939*. W: *Kościół w II Rzeczypospolitej*. Red. Z. ZIELIŃSKI, S. WILK. Lublin 1980, s. 149—164.
- WOŹNIAK E.: *Polityka językowa Państwa Polskiego w okresie międzywojennym*. „Socjolingwistyka” 2015, t. 29.
- WRÓBLEWSKA U.: *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP*. „Nauka” 2011, nr 2, s. 109—124.
- WYCZAWSKI E.: *Cerkiew greckokatolicka*. W: *Historia Kościoła w Polsce*. Red. Ks. B. KUMOR, Ks. Z. OBERTUŃSKI. Warszawa—Poznań 1979, t. 2 (1764—1945), cz. 2 (1918—1945), s. 77—84.
- БЕЛЕЙ Л.О.: *Мовна ситуація на Закарпатті у міжвоєнний період*. В: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5—6 травня 1992 року)*. Ред. Б.К. ГАЛАС, В.С. ГАДОРЕЦЬ, В.Є. ЗАДОРЖНИЙ. Ужгород 1993, с. 56—59.
- БЕРЕЖАСІ А.: *Державний статус української/русинської (руської) мови на Закарпатті у ХХ столітті*. W: *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. OL PAN 2012, s. 27—38.
- БЛАВИЧ Г., САВЧУК Б.: *Товариство “Рідна Школа” (1881—1939 рр.)*. Івано-Франківськ 1999.
- БУБЕНЩИКОВ В., КРАЛЮК П.: *Греко-католицька церква в етнічному розвитку українського та білоруського народів. Монографія*. Львів 2004.
- ВАНАТ І.: *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини 1918—1948*. Пряшів 1979.
- ВАРИГА В.: *Там, де Дністер круто в'ється. Історичний нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі учительської семінарії та гімназії в Заліщиках, 1899—1939*. Торонто 1974.

- Власовський І.: *Нарис історії Української Православної Церкви*. Т. 4, cz. 2, Київ 1998.
- Волобуєв В.: *Ідентичність національна*. В: *Малий етнополітичний словник*. Ред. О.В. Анто- нюк, В.І. Волобуєв, М.Ф. Головатий. Київ 2005, с. 142—143.
- Гнот С.І.: *Доброчинна діяльність Греко-католицької церкви у 1921—1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії)*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів 2003.
- Данилець Ю.: *Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ століття*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Ужго- род 2007.
- Дельбальтова Ю.В.: *Школи на Підкарпатській Русі в 1919—1929 роках*. «Науковий вісник Ужго- родського університету. Серія Історія» 2014, nr 1 (32), с. 25—30.
- Дзерович Ю.: *Опіка Митрополита Андрія Шептицького над українським шкільництвом*. «Рідна школа», ч. 13—14, 15.07.1939, с. 205—208.
- Задорожний В.: *Освіта і шкільництво. W: Закарпаття 1919—2009 років: історія, полі- тика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання*. Ред. М. Вегеш, Ч. Фединець. Ужгород 2010, с. 126—129.
- Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Ред. Ю. Левенець. Київ 2008.
- Конкордат між Св. Престолом а Річчюсполитою Польською*. «Львівсько-архієпархіяльні відомости», ч. 3, 15.07.1925, с. 33—44.
- Кравчук О.: *Національна політика Чехословаччини на Закарпатті в оцінках Томаша Маса- рика*. «Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць» 2009, № 28, с. 65—71.
- Палінчак М.: *Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 — середині 30-х років ХХ століття*. Ужгород 1996.
- Перевезій В.: *Просвітницька діяльність Української греко-католицької церкви в 20—30-х ро- ках ХХ століття*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ 1998.
- Перевезій В.О.: *Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква між двома світо- вими війнами*. Київ 2004.
- Пилипів І.В.: *Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918—1939 рр.): монографія*. Тернопіль 2011.
- Послання митр. Андрія Шептицького до Української Молоді. 1939 р., грудень, Львів. Док. № 25. W: Церква і суспільне питання*. Т. 2. Кн. 1: *Пастирське вчення та діяльність*. Ред. А. Кравчук. Львів 1998, с. 376—378.
- Семчишин М.: *Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу*. Київ 1993.
- Терлюк І.Я., Лепсевич П.М., Кольбенко С.В.: *Західні українські землі в період міжвоєнної оку- пації: короткий нарис історії держави і права*. Львів 2007.
- Турій О.: *Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині*. «Людина і світ: Щомісячний науково-популярний релігієзнавчий журнал» 2001, № 10, с. 21—26.
- Черничко С., Фединець Ч.: *Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території суч- асного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року): Монографія*. Ужго- род 2014.
- Чорний П.І.: *Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду (1919—1939 рр.): демографічні та етнокультурні процеси*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія». Львів 2011.
- Шевельов Ю.: *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус*. Пер. О. Соловей. Київ 1987.

- Шептицький А.: *Наука катехізму*. «Львівські архієпархіяльні відомости», ч. 8, 15.08.1938, с. 172—176.
- Шептицький А.: *Послання до духовенства*. «Львівсько-архієпархіяльні відомости», ч. 2, 15.07.1926, с. 13—15.
- Шептицький А.: *Християнська школа для української молоді*. «Львівські архієпархіяльні відомости», ч. 4—5, квітень—травень 1938, с. 76—80.
- Шикітка Г.: *Роль релігійних діячів у роботі педагогічних товариств Закарпаття*, <http://www.zakarpattia.com/?p=1575>, 5.01.2016.
- Шикітка Г.М.: *Особливості становлення освітянського руху на Підкарпатській Русі*. «Науковий журнал „ScienceRise”. Педагогічна освіта» 2015, nr 10/5 (15), с. 35—40.

Oksana Ruda

Religious Influence in the Process of National Identity Creation
in the Inhabitants of the Ukrainian-Polish-Czechoslovakian Borderland
Between 1918—1939 (A Case Study of the Ukrainian People of Eastern Galicia
and Transcarpathia)

Summary

The article discusses the educational actions of the Greek Orthodox Church in Eastern Galicia and Transcarpathia. In the interwar period, the religious influence remained one of the key elements of national identity creation of the Ukrainians. In particular, the Greek Orthodox Church played an important role in the preservation of the national and religious identity of the Ukrainian people. The Orthodox clergy — particularly in Eastern Galicia, and to a lesser extent in Transcarpathia — constituted a powerful force in shaping the development of the Ukrainian political life. The Church exerted a significant influence on the development of Ukrainian culture and national heritage, and throughout the 1920s and 1930s, it remained an important factor in the unification and spiritual guidance in the fight for the Ukrainian independence. The Greek Orthodox Church was not only extremely important for the development of the secular system of schooling, but also actively took part in educational, scholarly, cultural and charity efforts. Its main mission was to educate the inhabitant of Transcarpathia and Eastern Galicia in the religious and national spirit.

Key words: Greek Orthodox Church, Galicia, Transcarpathia, Ukrainian culture

Oksana Ruda

Czynniki religijne w procesie kształtowania tożsamości narodowej ludności ukraińsko-polsko-czechosłowackiego pogranicza w latach 1918—1939 (na przykładzie Ukraińców Galicji Wschodniej i Zakarpacia)

Streszczenie

W artykule omówione zostały działania edukacyjne i wychowawcze Kościoła greckokatolickiego w Galicji Wschodniej i na Zakarpaciu. W latach międzywojennych czynnik religijny wciąż pozostawał jednym z kluczowych elementów kształtowania tożsamości narodowej Ukraińców. Zwłaszcza Kościół greckokatolicki odegrał znaczącą rolę w zachowaniu tożsamości narodowej i religijnej Ukraińców. Duchowieństwo greckokatolickie, głównie w Galicji Wschodniej, mniej na Zakarpaciu, było tą siłą napędową, która określała kierunek rozwoju ukraińskiego życia narodowego w zakresie politycznym. Kościół ten wywarł ogromny wpływ na rozwój kultury ukraińskiej i dziedzictwa narodowego, w latach 20. i 30. XX wieku pozostał ważnym czynnikiem konsolidacji i wsparcia duchowego w walce o państwowość ukraińską. Kościół greckokatolicki miał wielkie zasługi nie tylko dla rozwoju szkolnictwa świeckiego, lecz także aktywnie prowadził swoją działalność edukacyjną, naukową, kulturalną i charytatywną. Jego głównym zadaniem było kształcenie Ukraińców Zakarpacia i Galicji Wschodniej w duchu religijnym i narodowym.

Słowa kluczowe: Kościół greckokatolicki, Galicja, Zakarpacie, kultura ukraińska